

Kielioppi ja kokemus

Esa Itkonen on väitöskirjassaan »Linguistics and Metascience» käsitellyt kieliopin ja kokemuksen suhdetta tavalla, joka on antanut aiheen seuraavaan puheenvuoroon.

Kohdassa VII: 3 »Confirmation» tulkitessaan kieliopin ja kokemuksen suhdetta Itkonen sanoo (s. 222): »If the requirement of the correctness of theoretical descriptions is to be taken seriously, however, then it supports my claim that systematizations of intuitive knowledge should, as extensions of this knowledge, be themselves intuitively acceptable.» Tekijä katsoo, ettei voida puhua generatiivisen kieliopin empiirisestä testaamisesta (s. 225): »Since one and the same linguistic intuition is both the subject matter of the description and the criterion of its correctness, there can be no new, conceptually independent evidence which could empirically either confirm or disconfirm the description.» Tekijä katsoo, että on väärin tulkita transformaatiokieliopin mukaiset kuvaukset testattaviksi *positivistisessä* mielessä ja myös (s. 228) »wrong to say indiscriminately that they can be 'tested' even in the *nonpositivistic* sense by finding out whether the sentences generated by them are (intuitively) correct. It is indeed a principle known equally to Harris and to Chomsky that in intuitively unclear cases the grammar must decide.»

1. Harhaanjohtava analogia

Transformaatiokielioppi on tekijän käsityksen mukaan verrattavissa sellaisiin formaalisiin tieteisiin kuin logiikka ja matematiikka. Näiden tieteiden harrastajat (s. 233) »deal with their own knowledge, i.e. with their logical or mathematical intuition. The possibility of experiments is excluded from the outset: because the object of knowledge (i.e. rules of correct inferring or calculating) and the knowledge of it coincide, there

can be nothing »external» that could refute this knowledge, which is therefore *a priori*»

Yllä annettu kuva loogisesta tai matemaattisesta tiedosta on periaatteellisesti erheellinen. Vaikka logiikka tai matemaatiikka eivät ole varsinaisia ns. kokeellisia tieteitä, niin siitä huolimatta on olennainen ero loogisen tai matemaattisen intuition systematisoinnin totuuden ja loogisen tai matemaattisen intuition totuuden välillä.

Propositiologiikan tai matematiikan aksiomajärjestelmä päättelysääntöineen on eräs vastaavan loogisen tai matemaattisen intuitiivisen tiedon systematisointi. Tämä systematisointi antaa todistamisen menetelmän, so. menetelmän, joka todistaa, »tuottaa», oikeita propositiologiikan tai aritmetiikan teoreemoja.

Vaikka systematisointi on laadittu loogisen tai matemaattisen intuition mukaisesti, systematisoinnin kelpoisuus on erikseen tutkittava. Tätä varten tarvitaan lisäperuste, »conceptually independent evidence», joka saadaan samasta »intuitiosta».

Looginen tai matemaattinen intuitio tulkitaan kriteerinä, joka yleisesti soveltuu teorian jokaiseen lauseeseen ja sanoo, milloin lause on tosi ja milloin ei. Tämä kriteeri ei kuitenkaan tavallisesti osoita mitään menetelmää, joka todistaa tai »tuottaa» tosia lauseita.

Jos todistamisen menetelmä tuottaa vain tosia lauseita, se on ristiriidaton, ja jos se lisäksi tuottaa kaikki todet lauseet, se katsotaan täydelliseksi. Propositio-logiikka voidaan systematisoida tavalla, joka on sekä ristiriidaton että täydellinen. Aritmetiikan tavanomainen järjestelmä on osoitettu ristiriidattomaksi. Lisäksi on osoitettu, ettei mikään perinteellinen aritmetiikan aksiomajärjestelmä voi olla täydellinen; aina on lauseita, jotka ovat yleisen kriteerin mielessä tosia mutta joita ei voida systematisoinnin sääntöjen avulla todistaa. Jos kielitiede on verrattavissa formaalisiin tieteisiin, kuten tekijä sanoo, generatiivisen kieliopin kelvollisuuden kri-

teri em. analogian mukaan olisi, että se tuottaa ne ja vain ne lauseet, jotka kielellinen intuitio kieliopin säännöistä riippumatta katsoo oikeiksi.

Edellä selostettu formaalisten tieteiden luonnetta valaiseva esimerkki osoittaa, että intuitiivinen tieto ei ole yksiselitteistä, se voidaan systematisoida useammalla eri tavalla, joiden keskinäinen ekvivalenssi, jos se on olemassa, on erikseen osoitettava. Ei siis pidä paikkaansa, että »systematizations of intuitive knowledge should, as extensions of this knowledge, be themselves intuitively acceptable», eikä myöskään, että kokeen mahdollisuus olisi »ulkoisen» kriteerin puuttumisen vuoksi suljettu pois »from the outset». Intuition formaalinen laajennus voi tuottaa tuloksia, jotka eivät ole intuitiivisesti hyväksyttäviä.

Olisi tosin ajateltavissa, että kielellinen intuitio olisi selvempi ja yksikäsitteisempi kuin looginen tai matemaattinen intuitio. Näin ei liene, eikä tekijä ole sellaista väittänyt.

Voidaan tietysti asettua sille kannalle, että kieliopin sääntöjärjestelmä, joka on laadittu »on the basis of a certain corpus», on verrattavissa formaalisen tieteen totuusmääritelmään eikä siihen formaalisen tieteen systematisointiin, joka sanoo, miten oikeita lauseita »tuotetaan». Tällaisen kannan puolustaminen lienee vaikeata, koska sen mukaisesti olisi jätettävä huomiotta, mitä kielellinen intuitio, joka eri ihmisillä ja ihmisryhmillä vaihtelee, tai todellinen kielenkäyttö sanoo korpuksen ulkopuolelle jääneestä kieliaineksesta. Jos vihdoin katsotaan, että kielioppi on verrattavissa formaalisten tieteiden muotosääntöihin, jotka sanovat, millaisia lauseet ovat, olivat nämä tosia tai epätosia, vertaus formaalisiin tieteisiin ei sano mitään.

Edellä sanotusta huolimatta saattaa olla paikallaan periaate, jonka mukaan »in intuitively unclear cases the grammar must decide».

Looginen, matemaattinen tai kielellinen intuitio riittää ratkaisemaan vain

suhteellisen yksinkertaiset tapaukset. Jos se systematisoidaan tavalla tai toisella säännöiksi ja periaatteiksi, se voidaan ulottaa rajattomiin. Mielivaltaisen monimutkaiset lauseet ovat logiikassa ja matematiikassa yhtä tärkeitä kuin yksinkertaisimmat, mutta kielessä vain suhteellisen yksinkertaiset lauseet ovat käyttökelpoisia. Mielivaltaisen monimutkaisia lauseita ei käytännössä hyväksytä. Kielellinen intuitio ei ole »jatkamiskelpoinen» niin kuin looginen tai matemaattinen intuitio. Jos tapaus on intuitiivisesti epäselvä ja jos se on ratkaistava, käytännössä lience parempi ratkaista tapaus kieliopin mukaisesti kuin sattumanvaraisesti. Tarkempi perehtyminen kielenkäyttöön tai käytön vakiintuminen (kielellisen intuition selkeneminen) voi kuitenkin osoittaa ratkaisun vääräksi.

Se seikka, että intuitio formaalisesti jatkettuna voi tuottaa tuloksia, jotka eivät ole intuitiivisesti hyväksyttäviä, merkitsee, ettei ole olemassa loogisen tai matemaattisen järjestelmän totuusmäärittelmään verrattavaa pelkästään käsittein ilmaistavaa riippumatonta lauseen korrektiisuuden määrittelmää. Sen sijasta on eri ihmisten tai ihmisryhmien todellinen kielenkäyttö, joka on »conceptually independent evidence». Kieliopin »totuus» voidaan osoittaa vain käymällä läpi tämä aineisto lauseelta. Kun luonnollisen kielen lauseiden määrä on periaatteessa rajoittamaton, tämä »todistus» ei ankarasti katsoen tule milloinkaan valmiiksi, so. kielioppia ei voida osoittaa oikeaksi formaalisten tieteiden ristiriidattomuus- ja täydellisyystodistuksiin verrattavilla yleisillä todistuksilla. Todistusaineisto on esim. siltäkin osin, onko kielentutkija kuullut oikein, kokemuksellista.

2. Kieliopin testattavuus

Tekijän käsityksen mukaan transformatiokieliopin kuvauksia ei voida testata edes ei-positivistisessä mielessä — jolloin ne a fortiori eivät olisi testattavia myöskään positivistisessä mielessä ja koko

keskustelu positivismista olisi tässä yhteydessä ollut tarpeeton — »by finding out whether the sentences generated by them are (intuitively) correct».

Mitä tekijä tässä on sanonut, ei koske vain transformatiokielioppia vaan kielioppia yleensä. Tekijän käsityksen paikansapitavuus riippuu siitä, mikä on kielen identiteetti. Jos kielen L identiteetin määritelmäksi asetetaan kieltä L syntyperäisenä puhuvan henkilön kielellinen intuitio ja jos se on ekvivalentti kielen L kieliopin ja kielen L oikean käytön kanssa, silloin kieliopin testaamisesta kokemuksellisessa mielessä ei voida puhua. Voidaan testata vain, ketkä puhuvat kieltä L ja ketkä eivät.

Laatiessaan suomen kieliopin E. N. Setälä ei määritellyt suomea kieleksi, jota äidinkielenään puhuivat ihmiset, joilla oli sama kielellinen intuitio kuin hänellä itsellään. Mitä kielellinen intuitio on, ei ole suoraan todettavissa. Kahden henkilön kielellinen intuitio voidaan päätellä samaksi, jos heidän kielensä on sama, ei päinvastoin.

Kielellistä intuitiota tuskin voidaan asettaa kielen identiteetin kriteeriksi, kuten tekijä näyttää tehneen.

Kahden henkilön A:n ja B:n käyttämän kielen identtisyys voidaan ilmeisesti kuitenkin määritellä, tekemättä määritelmästä kehää, asettamalla identtisuuden ehdoksi, että kielet symboliensa ja symbolien merkityksen puolesta tai henkilöt A ja B syntyperänsä ja varhaisemman elämänsä puolesta tai joissakin muissa todettavissa suhteissa ovat riittävässä määrin samankaltaiset.

Kielentutkijan asiana on ratkaista, mitä sanat »riittävässä määrin» kussakin tapauksessa merkitsevät. Jos kysymyksessä on esim. suomen, sen murteiden ja sukukielten identiteetti ja suhde toisiinsa, lähinnä suomen ja suomen sukukielten tutkijan tehtävänä on ratkaista asia.

Kielen vaihtuminen murteiden kautta vähittäin toiseksi kieleksi ei tee mainitun kaltaista määrittelmää kelvottomaksi. Kieli on tässä suhteessa biologisen lajin kal-

tainen. Luonnon lajit vaihtuvat vähin muutoksin toisiksi lajeiksi. Lajin kaikki samanaikaiset naapuripopulaatiot voivat olla samaa lajia sikäli, että ne risteytyvät keskenään, mutta ääripopulaatiot silti eri lajia. Kielten historiallinen muuttuminen on kuitenkin huomattavasti nopeampaa kuin lajien muuttuminen.

Kielen L kieliopin testattavuus riippuu siitä, sisältyykö kielioppi niihin kriteereihin, joiden perusteella puhutut lauseet joko todetaan kielen L lauseiksi eli hyväksytään testimateriaaliksi tai suljetaan siitä pois.

Jos kielioppi sisältyy identiteetin kriteereihin, silloin kielioppi ei tosin ole suoraan testattavissa. Suoraan testattavissa on vain se, puhuvatko henkilöt, joiden jostain syystä ajatellaan puhuvan kieltä L, todella tätä kieltä vai eivät. Jos testaus esim. osoittaa, että sellaisten henkilöiden määrä, jotka testin mukaan puhuvat kieltä L, onkin kovin vähäinen, kielioppi todennäköisesti katsotaan vääräksi.

Jos kielioppi ei sisälly identiteetin kriteereihin eli jos kielen testimateriaaliksi katsotaan esim. kaikki lauseet, joita tietystä nimeltä mainitussa yhteisössä syntyneet ja kasvaneet henkilöt käyttävät, tai lauseet, joiden sanat yhteisön jäsenten mielestä vaikuttavat tutuilta ja ymmärrettäviltä, silloin kielioppi on suoraan testattavissa. Tutkijan hyväksymä testimateriaali on kieliopista riippumatonta.

Todennäköisesti on myös välimuotoja. Kielioppi voi joiltakin osin olla suoraan testattavissa, joiltakin ei.

Tekijä näyttää edustavan pitemmälle ulottuvaa kielellistä intuitionismia kuin Chomsky, joka tekijän mukaan (s. 181) »would deny that the linguistic intuition may also pertain to *rules* of language, and not just to particular sentences», mikä käsitys tekijän mielestä »borders on absurdity». Chomskyn käsitys näyttää kuitenkin sangen järkevältä, jos — kuten on luultavaa — on kysymys siitä, missä suhteissa kielellinen intuitio, joka lopulta lienee vain eräänlainen yleisvaikutel-

ma, voidaan katsoa testimateriaalin hyväksymisen perustaksi.

Olisiko mahdollista konstruoida sellainen »kieltilanne», jossa kieliopin kuvauksia ei voida testata »finding out whether the sentences generated by them are (intuitively) correct»?

Miten olisi, jos kielioppi G julistettaisiin eduskunnan päätöksellä ainoaksi oikeaksi kieliopiksi ja »rakennettaisiin sisään» kaikkeen kasvatukseen, jotta kansalaisten kielellinen intuitio, tosiasiallinen puhuminen ja puheen kuuleminen tulisivat G:n mukaisiksi, ja poliisi- ja oikeusviranomaiset pantaisiin ankarin rangaistuksin uhaten valvomaan, että kansalaiset myös noudattavat virallista kielioppia? Olisiko kielioppi G tässä yhteisössä testaamaton? Ilmeisesti ei, sillä jo viranomaisten valvontatoiminta olisi yhtämittaista kieliopin G testaamista.

Entä jos yhteisön jäsenet poikkeuksettomasti ja ilman säädöksiä ja pakkoa käyttäytyisivät kieliopin G normien mukaisesti? Olisiko kielioppi G silloin a priori ja testaamaton?

Vastaus riippuu siitä, mitä oletettu poikkeukseton yleisyys tarkoittaa. Jos ihmiset voisivat käyttäytyä toisellakin tavalla eli jos yleisyys olisi Humen tarkoittamaa ns. aksidentaalista yleisyyttä, testaaminen olisi mielekäästä. Jos kielioppi G olisi »rakennettu sisään» ihmisen geenijärjestelmään, jolloin yleisyys olisi ns. noomista yleisyyttä, testaaminen olisi silloinkin mielekäästä, joskin sen varsinaisena kohteena olisi geenijärjestelmä. Kielioppi G olisi testaamaton vain, jos G kuuluisi itse kielen käsitteeseen.

Transformaatiokieliopilla niin kuin muullakin kieliopilla on oma »elämänsä», sen jälkeen kun se on laadittu ja julkistettu, riippumatta siitä, mitä sen laatija siitä sanoo. Ilmeisesti transformaatiokielioppi on testattavissa, sillä eri tutkijat testaavat sitä. Ne, jotka puhuvat englannin kieltä äidinkielenään, testaavat sitä tutkimalla sen soveltuvuutta yleensä lauseisiin, jotka heidän käsityksensä mukaan ovat oikeita englannin kielen lauseita,

muut taas joko soveltaen sitä omassa äidinkielessään oikeina pitämiinsä lauseisiin tai muunkielisiin lauseisiin, joita he ovat havainneet syntyperäisten kielen-taitajien käyttävän. Tämä testaaminen on epäilemättä mielekästä ja vaikuttaa olennaisesti siihen, mikä käsitys transformaatiokieliopista vakiintuu.

Oiva Ketonen